

МАРИНА ЦВЕТАЕВА – РЕКОНСТРУКЦИЯ ЧРЕЗ СПОМЕНА

Зоя Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

MARINA TSVETAEVA – RECONSTRUCTION THROUGH MEMORY

Zoya Ivanova

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The topic of this paper are the memories of colleagues and contemporaries of Marina Tsvetaeva, who outline the main points and aspects of her character as an artist. I also briefly point out the influence of the family environment, which is one of the cultural nests in Moscow, for the formation of the poet's personality. Facts and ideas about the poetess from different periods have been selected, emphasizing the years of her childhood and adolescence, key moments in any person's life.

Many of her contemporaries are unanimous in their assessment of her as an extraordinary person, who is quite different from the rest of the people: someone who everywhere and always strives to be herself.

Keywords: Marina Tsvetaeva, memory, poet's personality

Марина Цветаева впечатлява не само със своя оригинален индивидуален и неподражаем лиричен стил, пленяващ истинските ценители на поезията, но и с изострената си чувствителност, романтичност, с вплетената в тъканта на творбите ѝ пламенност и емоционалност.

Целта на настоящата статия е да бъдат пресъздадени представите и впечатленията за Цветаева през погледа на нейните съвременници, като се щрихират черти от нейния характер. Няма да се спиране на жанровата специфика и на авторския стил на разглежданите материали, а ще обобщим някои от моментите, коментарите и преценките, които маркират образа ѝ. Следва да се направи уговорката, че условно спомените за Цветаева биха могли да се поделят по периоди, както следва: животът ѝ в Русия от най-ранна възраст до 1922 г., когато тя напуска родината си, емигрирайки в Европа, битът и битието ѝ в Берлин, Прага и Париж и завръщането ѝ в СССР.

Ще отбележим, че Марина Ивановна е родена през 1892 г. в семейството на интелегенти. Бащата е филолог изкуствовед, а майката – пианистка. Посочваме този биографичен факт, за да представим изключително подходящата фамилна среда, в която поетесата разгръща своя талант. Тя майсторски превъплъщава музиката в поезията си. Мелодичност, завладяващ ритъм и смесени интонации отличават стиховете ѝ, превръщат ги в оригинални лирични композиции. Музикалността на Цветаевото словесно творчество е индикатор за самотния ѝ стил. Многообразието от тонове кореспондира с ритъма на нейните емоции, впечатления и преживявания. Запленени от новаторския почерк на Марина Ивановна, известните литератори М. Волошин, а по-късно и Й. Бродски я поставят в редицата на най-добрите руски поети. Въз основа на свидетелствата за нея, които, освен че са строго субективни, са подложени и на промените на времето, Цветаева би могла да бъде определена като изключителен творец, слял живота си с писането. Тя е поет, който се запомня с различността си, със съзнанието си за индивидуалност, със сложния си и противоречив характер, с нестихващата жажда за любов и човешка топлина. Осъзнала мястото си като творец Цветаева живее с ясната представа за силата на своята креативност, под въздействието на която се дистанцира от прозаичността на бита и ежедневието, отказвайки да се подчини на правилата в семейната, училищната и обществената среда.

В настоящата статия са подбрани спомени от различни времеви етапи, характеризиращи поетесата, но вниманието е насочено основно към тези от първия период, които ни връщат към фамилната и училищната среда, тъй като това са години, фундаментални за оформянето на характера и изграждането на личността на поетесата. В детството и юношеството се откриват онези ключови моменти, които формират житейските и естетическите концепции на бъдещия творец.

Сред съвременниците на Цветаева се нареждат нейни съученици, колеги, роднини и близки до сърцето ѝ хора като А. Ефрон, К. Балмонт, Ф. Степун, С. Волконски, И. Еренбург, Н. Манделщам, В. Рождественски и други, които, впечатлени от изключителната ѝ индивидуалност, отварят страниците на паметта си,

за да се потопят в спомена за нея и да изразят представите си за личността ѝ.

Ц. Тодоров, запленил от красотата на Цветаевата поезия, от творческия ѝ устрем, от стремежа ѝ към абсолюта, събира голяма част от епистоларията ѝ в книгата „Живот в огъня“. Мемоаристите, макар и да акцентират върху отделни страни от характера ѝ, са единодушни в заключението си, че личност като нейната, чийто девиз е да бъде „против“, чиято житейска позиция е ясно определена – на страната на беззащитните, на малцинствата, на страдащите, личност, чийто непреклонен дух се издига *над живота*, над националните рамки и всякакви ограничения и чийто душа е родена да обича, не би могла да бъде обречена на забрава или да остане незабелязана (курсивът е на Ц. Т.), (Цветаева/Tsvetaeva 2014: 10). Горда с вродения си интелект, с натрупаните от книгите знания, Цветаева отхвърля общоприетите от социума постулати и сама чертае своя житейско-творчески път, в който доминиращо е усещането да бъдеш винаги себе си, да си различен от останалите, като не подражаваш на модните литературни и други тенденции, да си независим, да си поет. Макар и да обожава Пушкин, да е влюбена в А. Блок, в А. Ахматова, в К. Балмонт, а по-късно и в А. Бели, тя не се идентифицира с тях и с литературните направления, към които принадлежат, новаторският ѝ дух си прокарва своя пътека в полето на модернизма.

Тя е „еднакво противоположна и на учените символисти, и на неучените футуристи“, дори и двете тенденции „са ѝ не само чужди, но и смешни“ (Антокольский/Antokol'skiy 2002: 111 – 112)¹.

В голяма част от изложените впечатления и преценки за поетесата са доловени динамиката, сложността и многопластовостта на нейната личност, огънят и страстта в душата ѝ, припознати са талантят ѝ на поет и висотата на интелекта ѝ, усетен е драматизмът в съдбата ѝ, открито е съзнанието ѝ за индивидуалност, отличаващо я от останалите. С усета си на близък приятел и творец Павел Антоколски улавя излъчването на творческия огън, който се разпознава в „бързата, точна, отчетлива“ реч на поетеса-

¹ Преводът на този и на останалите цитати е мой – З. И.

та и заличава границата между човека в ежедневието и поета (Антокольский/Antokol'skiy 2002: 108 – 109).

Както вече бе посочено, почти всички мемоаристи спират вниманието си на това, което отличава Марина Цветаева, на индивидуалността ѝ, отграничаваща я от околните. Въз основа на техните спомени представата ни за Цветаева е, че тя се стреми не само да изгради различна идентичност, да създаде собствен творческо-житейски модел, а и да остане вярна на своята неповторимост, оригиналност и уникалност до края на живота си, не присъединявайки си към съществуващите в Русия модерни и традиционни литературни шаблони, или с други думи – да бъде навсякъде и винаги самата себе си.

Поетът В. Рождественски, ценител на нейния лиричен стил, разпознава в предпочитанието ѝ да отстоява същността си, „да бъде самата себе си, да не зависи ни най-малко нито от времето, нито от средата“, основната причина за сложните противоречия в трагичната ѝ съдба, за личните ѝ драми, за начина на живот над събитията, настрани от „най-насъщните потребности и изисквания на епохата“ (Рождественски/Rozhdestvenski 1996: 280). Този неин избор – да е екстраординарна, да не се вписва в рамките на колективната идентичност, е причина за нейната особеност и обяснение за неотстъпчивия ѝ и сложен характер, който е обект на порицание от по-голямата ѝ заварена сестра – Валерия Цветаева. Тя пише в спомените си за Марина Ивановна, че още в най-ранна детска възраст малкото момиче се отличава не само с ум, но и със „собствен вътрешен свят“, който я отдалечава от реалния живот и е причина за нейното несъобразяване с останалите, за импулсивните ѝ изблици и реакции и дори за проява на „равнодушие към другите“ (Цветаева/Tsvetaeva 2002: 9).

Ще аргументираме казаното със следния цитат:

„Сутрин вместо да отиде в гимназията, Марина се крие на замръзналия чардак: чака баща ни да излезе и да се разпорежда с живота си през деня според собственото си желание“.

Желанията ѝ са от различен характер. „Веднъж баща ни, връщайки се вкъщи, какво да види: портиерът настоятелно гони някого от двора ни.

– Кой е този? Какво има?

Оказва се, че Марина е дала обява в „Брачния вестник“, че се търси жених, при което посочила своя адрес“ (Цветаева/Tsvetaeva 2002: 14).

Друг път „какво да видя: нашият портиер върви из двора и носи моето одеяло и възглавница.

– Откъде ги взе?

– Господарката Марина ми поръча да ги откупя от заложната къща.

Оказва се, че когато на Марина ѝ потрябват джобни, тя, без да се замисля, поръчва на портиера да занесе в заложната къща „неужната“ вещ“ (Цветаева/Tsvetaeva 2002: 15).

Представата ни за нея е противоречива, тъй като тези приумици на Марина нямат нищо общо, дори са в опозиция с упоритостта и със силата на волята ѝ, когато става дума за творческа работа. Така например тя се отнася изключително сериозно към превода на „Орлето“ на френския писател Ростан, дотолкова, че декорира стаята си, за да пресъздаде атмосферата на книгата.

„През деня виждам спуснатите щори, на бюрото ѝ гори лампа, Марина пише, до нея е чашката с изстиналия черен чай. Всички стени са окичени с портретите на Наполеон, на масата – купчина книги, главно френски, за Наполеон, за сина му. Марина е под властта на Ростан. Тя работи не на шега“ (Цветаева/Tsvetaeva 2002: 15).

Отгук би могло да се заключи, че характерът на М. Цветаева действително е сложен и противоречив. От една страна, тя е умна, начетена, владее в съвършенство немски и френски, упорито се труди, като превежда или ежедневно пише, отдадена на поетическия си импулс, а от друга – отказва да се съобразява с порядките в дома, трудно намира баланса между себе си в ежедневието и себе си като човек на изкуството. Опитва се да излезе от коловоза на позволеното, на рутинното, което постига или като прави различни от приетите за норма неща, или като се потапя в своя вътрешен свят, където намира убежище, комфорт и сигурност.

Според нас една от причините за различния ѝ от останалите деца ритъм на живот е честата смяна на местообитанията, свързана с пътуванията по различни причини на майката М. Мейн, която води със себе си и двете си дъщери. Поради това училищ-

ното им образование е с прекъсвания, но момичетата научават чужди езици и трупат богати впечатления, повишавайки културния си статус. Освен дългите отсъствия от родината, други причини за *особените* навици на Марина, за усещанията ѝ са честите прояви на неразбиране на околните към нея, за чувството ѝ на отчужденост и непригоденост към семейната среда, са преждевременната загуба на майка ѝ и липсата на достатъчно внимание от страна на баща ѝ, погълнат изцяло от работата си по създаването на собствен музей.

Многократните смени на топосите формират обаче у Марина и приключенско-скитническата ѝ нагласа към живота, проявяваща се например в решението ѝ да ношува на гробището в Таруса със заварената си сестра Валерия, да се разхожда тайно в тъмнината, да се подчинява на фантазиите си, като театрализира бита, да сменя житейските си спирки както в родината си, така и по-късно – в емиграция. Където и да се намира, под въздействието на енергията на личното си пространство, тя се идентифицира единствено със себе си, със собственото си съзнание и не се припознава като принадлежаща част към определена група или колектив.

Останала встрани от суетата на живота, М. Цветаева фаворизира атмосферата на своя собствен вътрешен свят, изпълнен с романтиката и героизма на протагонистите от изчетената литература. Книгите я преобразяват духовно, освобождават въображението ѝ, стимулират мечтите и фантазиите ѝ, които тя конфигурира в лирични творби. Неслучайно една от гимназиалните ѝ приятелки С. Липеровская отбелязва в своите спомени, че Марина се отличава от останалите по „кръга от интересите и приятелите“ си, по вътрешния си свят, приютил „поезията, героите – поети“, както и „всичките ѝ свързани с тях мечти“ (Липеровская/Liperovskaya 2002: 37).

Подобен е споменът на друга нейна приятелка и съученичка В. Перегудова, която споделя, че „неудържимо“ е привлечена от „толкова особеното“ момиче, отличаващо се от останалите „със своя вътрешен свят“ и увличащо се от представените в книгите „хора със силна воля, които са смели, безстрашни, винаги готови за велики подвизи“ (Перегудова/Peregudova 2002: 21).

Перегудова си спомня за Марина „колко възбудена беше, когато ми разказваше за разтърсилата я демонстрация на погребението на Бауман, на което самата тя още момиченце е била с някой по-възрастен (през 1905). Марина се стараше да ме запознае с революционното движение, като ме снабди със забранени по онова време книги“ (Перегудова/Peregudova 2002: 21).

Цветаева сякаш разпознава модела на поведение на героите от наративите като свой, идентифицира се със съзнанието, че и тя като тях ще защитава по-слабите от нея и ще им помага. Може би затова и в ранния си брак се изживява като закрилница на своя красив съпруг с еврейски корени, останал сирак и болен от туберкулоза.

Вътрешният свят на поетесата би могъл да се разпознае като граница, отделяща я от останалите, като възможност за проява на различност спрямо другите. Този личен мир, макар и да не кореспондира с реалния свят, оставя своя отпечатък върху физическото излъчване на поетесата, която привлича или отблъсква със своята особеност околните.

„Много съученички не обичаха Марина заради нейното прилично самомнение и отчужденост от другите живеещи в пансиона момичета, те я определяха с детския израз „вири си носа“. Сред момичетата обикновено тя се държеше умишлено разпуснато, а понякога – рязко и грубо, и никой не подозираше, че под тази маска се крие стеснителен човек с мек характер и с нежна, и чувствителна душа“ (Перегудова/Peregudova 2002: 22).

Перегудова обича Цветаева, затова въпреки противоречивата ѝ природа, успява да стигне до дъното на душата ѝ, да я огледа и да разбере истинската ѝ същност.

И така, както бе отбелязано вече, светът, който поетесата си изгражда, е виртуален, без проекция в действителността, свободен от установените в социума правила и порядки. Тя се опитва да съхрани и в по-късните етапи от битието си самостоятелността и свободата в отстояването на своите предпочитания.

Ф. Степун, в качеството си на ценител на творчеството на Марина Иванова, разбира, че животът ѝ е отдаден на литературата и оправдава *особеното* ѝ поведение с думите:

„Истински природните поети, които са все по-малко, живеят по собствени, не винаги разбираеми за нас, а понякога и не толкова приятни закони“ (Степун/Stepun 2002: 102).

Така например в гимназията сред останалите четиридесет ученички тя е като случайно попаднала не на точното място „екзотична птица“ (Астапова/Astapova 2002: 48). Живее извън приетите норми и стереотипни рамки на училищната среда, проявявайки индивидуалистичното си самосъзнание чрез игнориране на скучния за нея колективен битиен модел. Отказва да му се подчини, като си позволява по време на учебните занятия да чете любимите си книги, чрез които се откъсва от еднообразната училищна реалност и се потапя във вълшебната атмосфера на своя вътрешен свят.

„Цветаева и гимназията посещаваше с прекъсвания: дойде за няколко дни, а после отново я няма. А после гледаш: ето я отново на най-последния чин и наклонила глава, чете книга. Тя непрекъснато четеше или нещо пишеше на уроците, явно безразлична към това, което се случваше в клас, само от време на време вдигаше глава, слушайки нещо, струващо си вниманието ѝ, понякога правеше някоя и друга забележка и отново се потапяше в четене“ (Астапова/Astapova 2002: 48).

Астапова долавя различното в Цветаева, което се проявява в симетрията между дързостта, с която се противопоставя на общоприетите правила, и мащабността на знанията ѝ. Затова оправдава екстраординарността на Марина, убедена, че зад „ексцентричността на постъпките ѝ се крие нещо по-дълбоко“, разкриващо нейната „даровита натура“ (Астапова/Astapova 2002: 47).

Интелектуалният профил на Марина Ивановна е повод за уважение и внимание дори от страна на някои от гимназиалните преподаватели. Въодушевеният разказ на Цветаева в часа по история за френската революция по непознати за връстниците ѝ материали „за Мирабо, за жирондистите, за Марат“, печели не само възхищението на учителя, но е причина Астапова да осъзнае, че освен даровито, „това момиче стои над всички в клас по интелектуалното си развитие“ (Астапова/Astapova 2002: 49 – 50).

На уроците по чужди езици например прави впечатление, че Марина Цветаева е напълно наясно с отличното ниво на собстве-

ните си лингвистични способности, затова не се чувства задължена като другите да пише домашни, а отговаря от мястото си, подава реплики на изпитваните, понякога, за да се забавлява, умишлено ги обърква, предизвиквайки смях.

Въз основа на училищните спомени на съученичките на Марина Ивановна може да се заключи, че тя има заслужено основание да демонстрира различно или особено поведение, тъй като нейното интелектуално ниво е несравнимо с това на останалите. Прочетената от нея литература, изучените езици и култури оправдават поведението ѝ, дават ѝ самочувствие и я правят единствена. Точно като използваното сравнение с екзотичната птица Марина е попаднала в различна от своята среда, в която обаче прокарва своя начин на съществуване, подплатен от получените знания, издигащи я над универсалното и стандартното. Като ученичка тя демонстрира модела си на поведение, без да се съобразява дали ще бъде одобрен, или не от останалите, а и не предявява претенции към тях.

След години обаче, вече творец, Цветаева артикулира своите изисквания и към света, без да се вслуша в неговия глас (този на читателите, на литературната среда), и в отговор получава много разочарования, разбирайки, че малък е броят на истинските нейни ценители. Един от тях е писателят Е. Миндлин. Години след трагичната смърт на Марина Ивановна той се опитва да сподели със *сянката* ѝ останалите в паметта му късове от миналото, които извикват у него общите спомени за моментите в детството, прекарани заедно с нея в четене на стихове, за да се потопят в красотата на руския език – „царство на нейната свобода“. Миндлин се прекланя пред „неистовия“ ѝ труд, пред дома ѝ, превърнал се в едно от „гнездата на руската култура“, пред самата нея, „живяла и умряла като поет“ (Миндлин/Mindlin 2002: 140, 150 – 151). Колегата на Цветаева Е. Тараховска я възвеличава, признавайки я за „най-добра руска поетеса“, максимализира качествата ѝ на творец, за да изрази своето възхищение пред неоспоримия ѝ талант (Тараховская/Tarakhovskaya 2002: 66).

Особено впечатляващо е, че Марина Цветаева не разчита единствено на таланта си, а се труди ежедневно, за да го усъвършенства и надгражда, за да стигне класата на Рилке и Пастернак.

Желанието и волята за интелектуален труд у поетесата биха могли да се определят като родово заложиени или по-точно унаследени от баща ѝ И. Цветаев. Той посвещава голяма част от дейността си на единственото свое творение – Музея за изящни изкуства в Москва, дълбоко обвързано с идеята да завещае на родината си културно-историческа памет. Марина, носейки родовия пример за осъзнатата професионална съдба, се преоткрива чрез баща си, като трансформира и своето творческо битие в начин на живот. Потребността ѝ за сливане на литературата със съществуването ѝ или с други думи – на писането с живота, Ц. Тодоров определя като „средство да открие смисъл в хода на ежедневието“ (Ц. Тодоров, цит. по Цветаева/Tsvetaeva 2014: 10). Чрез стихотворчеството си тя се откъсва от прозаиката на бита и бремето на домакинството и се потапя в собствения си свят. В имажинерното му пространство проявява склонността, която не остава незабелязана от съвременниците ѝ, да създава сценарии за въображаеми романтични връзки, като се увлича по почти непознат поет или почитател, удостоил я с внимание, идеализира го, приписва му качества под въздействието на необузданата си фантазия, след което, вдъхновена от любовта, му посвещава поредица от стихове. След време страстта утихва, огънят угасва, а Марина „изтъква пред него своето смазващо превъзходство“ (Ц. Тодоров, цит. по Цветаева/Tsvetaeva 2014: 25). Обобщавайки, ще посочим, че чувствата на Марина, макар и кратковременни и имажинерни, оставят следа в живота ѝ, изпълват стиховете ѝ, остават в паметта за нея.

Тази способност да идеализира избраниците си, се развива у М. Цветаева още през ученическите години. Тогавя тя подхожда изключително внимателно при подбора на всяка приятелка, сякаш в нейно лице търси огледално отражение на себе си.

Така Цветаева се оказва в плен на противоречието поет – ежедневие. Творческата ѝ природа не търпи оковите на делничното, тя се опитва да се освободи от тях, като демонстрира екстраординарност и различност. В чисто битов план, както личи от спомените за нея, тя се превръща в бунтар, в защитник на по-слабите. Например „на вечерта на поетесите“, поканена от В. Брюсов, през декември 1920, появявайки се пред литературната бохема обле-

чена в демодирана рокля и валенки, тя демонстрира пренебрежение към суетните си колеги и се опитва да разкрие себе си не чрез дрехите, а през своите стихове. От друга страна, към „начинаещите поети“ Цветаева е „добра и безмерно търпелива“ (Эфрон/Ефрон 2002: 185).

В отношенията ѝ в семейството ще отбележим основните две опозиции като обич – неуважение и близост – дистанция. От една страна, поетесата още като дете силно обича баща си, но това не ѝ пречи в присъствието на външни лица да си позволява му прави забележки, което е и причина при откриването на музея Иван Цветаев да отпрати молба към децата си да се въздържат от коментари и въпроси пред императора, като има предвид единствено Марина.

Опозицията близост – дистанция би могла да се разпознае в отношенията на Цветаева към съпруга ѝ, а в годините на емиграция – и към децата ѝ. Макар и да е много близка с него, тя винаги му говори на „Вие“. Често остава неразбрана от семейството си и тогава се дистанцира, като търси спасение в собствения си свят. Обича съпруга си, но това не се явява пречка да търси нови авантюри, задоволявайки нуждата си от нещо съвсем различно, което да я вдъхнови, за да пише.

И така, в представите ни Марина Цветаева остава екстраординарната „екзотична“ птица, която, след като не открива своето място в земния свят, се отправя да потърси своето място в небитието.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Антокольский/Antokol'skiy 2002:** Антокольский, П. Г. Из цикла очерков „Современники“. // *Марина Цветаева в воспоминаниях современников: Рождение поэта*. Составление, подготовка текста Л. Мнухин, Л. Турчинский. Москва: Аграф, 2002, 108 – 115. [Antokol'skiy, P. Iz tsikla ocherkov "Sovremenniki". // *Marina Tsvetayeva v vospominaniyah sovremennikov: Rozhdeniye poeta*. Sostavleniye, podgotovka teksta L. Mnuhin, L. Turchinskiy, Moskva: Agraf, 2002, 108 – 115.]
- Эфрон/Ефрон 2002:** Эфрон, А. С. Страницы воспоминаний. // *Марина Цветаева в воспоминаниях современников: Рождение поэта*. Составление, подготовка текста Л. Мнухин, Л. Турчинский. Москва: Аграф, 2002, 184 – 334. [Efron A. Stranitsy vospominaniy. // *Marina*

- Tsvetayeva v vospominaniyah sovremennikov: Rozhdeniye poeta.* Sostavleniye, podgotovka teksta L. Mnuhin, L. Turchinskiy, Moskva: Agraf, 2002, 184 – 334.]
- Липеровская/Liperovskaya 2002:** Липеровская, С. И. Юные годы. // *Марина Цветаева в воспоминаниях современников: Рождение поэта.* Составление, подготовка текста Л. Мнухин, Л. Турчинский. Москва: Аграф, 2002, 31 – 46. [Liperovskaya, S. Yunye gody. // *Marina Tsvetayeva v vospominaniyah sovremennikov: Rozhdeniye poeta.* Sostavlenie, podgotovka teksta L. Mnuhin, L. Turchinskiy, Moskva: Agraf, 2002, 31 – 46.]
- Миндлин/Mindlin 2002:** Миндлин, Э. Л. Из книги „Необыкновенные собеседники“. // *Марина Цветаева в воспоминаниях современников: Рождение поэта.* Составление, подготовка текста Л. Мнухин, Л. Турчинский. Москва: Аграф, 2002, 138 – 174. [Mindlin, E. Iz knigi “Neobyknovennye sobesedniki”. // *Marina Tsvetayeva v vospominaniyah sovremennikov: Rozhdeniye poeta.* Sostavleniye, podgotovka teksta L. Mnuhin, L. Turchinskiy, Moskva: Agraf, 2002, 138 – 174.]
- Рождественски/Rozhdestvenski 1996:** Рождественски, Р. И. Марина Цветаева. // *Руска литературна класика Сребърният век. Сборник.* Съставител проф. д-р Петко Троев. София: Издател ТИЛИА, 1996, 280 – 296. [Rozhdestvenski, V. Marina Tsvetaeva. // *Ruska literaturna klasika Srebarniyat vek. Sbornik.* Sastavitel prof. d-r Petko Troev. Sofia: Izdatel TILIA, 1996, 280 – 296.]
- Перегудова/Peregudova 2002:** Перегудова, В. К. Мое знакомство с ней началось в гимназии. // *Марина Цветаева в воспоминаниях современников: Рождение поэта.* Составление, подготовка текста Л. Мнухин, Л. Турчинский. Москва: Аграф, 2002, 19 – 30. [Peregudova, V. Moyo znakomstvo s ney nachalos` v gimnazii. // *Marina Tsvetayeva v vospominaniyah sovremennikov: Rozhdeniye poeta.* Sostavleniye, podgotovka teksta L. Mnuhin, L. Turchinskiy, Moskva: Agraf, 2002, 19 – 30.]
- Степун/Stepun 2002:** Степун, Ф. А. Из книги „Бывшее и несбывшееся“. // *Марина Цветаева в воспоминаниях современников: Рождение поэта.* Составление, подготовка текста Л. Мнухин, Л. Турчинский. Москва: Аграф, 2002, 101 – 103. [Stepun, F. Iz knigi “Byvsheye i nesbyvsheyesya”. // *Marina Tsvetayeva v vospominaniyah sovremennikov: Rozhdeniye poeta.* Sostavleniye, podgotovka teksta L. Mnuhin, L. Turchinskiy, Moskva: Agraf, 2002, 101 – 103.]
- Тараховская/Tarakhovskaya 2002:** Тараховская, Е. Я. Первая встреча с М. Цветаевой. // *Марина Цветаева в воспоминаниях современников: Рождение поэта.* Составление, подготовка текста Л. Мнухин, Л.

- Турчинский. Москва: Аграф, 2002, 66 – 72. [Tarahovskaya, E. Pervaya vstrecha s M. Tsvetaevoy. // *Marina Tsvetayeva v vospominaniyah sovremennikov: Rozhdeniye poeta*. Sostavleniye, podgotovka teksta L. Mnuhin, L. Turchinskiy, Moskva: Agraf, 2002, 66 – 72.]
- Цветаева/Tsvetaeva 2002:** Цветаева, В. И. Из „Записок“. // *Марина Цветаева в воспоминаниях современников: Рождение поэта*. Составление, подготовка текста Л. Мнухин, Л. Турчинский. Москва: Аграф, 2002, 9 – 18. [Tsvetaeva, V. Iz “Zapisok”. // *Marina Tsvetayeva v vospominaniyah sovremennikov: Rozhdeniye poeta*. Sostavleniye, podgotovka teksta L. Mnuhin, L. Turchinskiy, Moskva: Agraf, 2002, 9 – 18.]
- Цветаева/Tsvetaeva 2014:** Цветаева, М. И. *Живот в огъня. Изповеди, представени от Цветан Тодоров*. София: Изток-Запад. 2014. [Tsvetaeva, M. *Zhivot v oganya. Izpovedi, predstaveni ot Tsvetan Todorov*. Sofia: Iztok – Zapad. 2014.]
- Цветаева/Tsvetaeva 1984:** Цветаева М. И. *Избрани творби том 2*. София: Народна култура, 1984. [Tsvetaeva M. *Izbrani tvorbi tom 2*. Sofia: Narodna kultura, 1984.]
- Эренбург/Erenburg** Эренбург И. Г. Из книги „Люди, годы, жизнь“ // *Марина Цветаева в воспоминаниях современников: Рождение поэта*. Составление, подготовка текста Л. Мнухин, Л. Турчинский. Москва: Аграф, 2002, 124 – 131. [Erenburg I. Iz knigi „Lyudi, gody, zhizn“ // *Marina Tsvetayeva v vospominaniyah sovremennikov: Rozhdeniye poeta*. Sostavleniye, podgotovka teksta L. Mnuhin, L. Turchinskiy, Moskva: Agraf, 2002, 124 – 131.]